

Комисија за очување националних споменика, на основу члана V став 4 Анекса 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и члана 39 став 1 Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, на сједници одржаној од 16. до 22. маја 2006. године је донијела

ОДЛУКУ

I

Историјска грађевина – Рустемпашића кула у Оџаку, Општина Бугојно, проглашава се националним спомеником Босне и Херцеговине (у даљем тексту: национални споменик).

Национални споменик се налази на локацији која обухвата к.ч. број 1599, к.о. Оџак (по новом премјеру), Општина Бугојно, Федерација Босне и Херцеговине, Босна и Херцеговина, укључујући и простор заштитног појаса дефинисаног у тачки III ове одлуке.

На национални споменик се примјењују мјере заштите и рехабилитације утврђене Законом о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене сходно Анексу 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службене новине Федерације БиХ", бр. 2/02, 27/02 и 6/04).

II

Влада Федерације Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: Влада Федерације) дужна је да обезбиједи правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере за заштиту, конзервацију, рестаурацију и презентацију националног споменика.

Комисија за очување националних споменика (у даљњем тексту: Комисија) утврдиће техничке услове и обезбиједити финансијска средства за израду и постављање информационе табле са основним подацима о споменику и одлуци о проглашењу добра националним спомеником.

III

С циљем трајне заштите националног споменика, утврђују се сљедеће мјере заштите:

I зона заштите обухвата простор **куле** дефинисан у тачки I ове одлуке. У тој зони заштите се утврђују сљедеће мјере:

- дозвољени су само радови на рестаурацији и конзервацији националног споменика уз одобрење федералног министарства надлежног за просторно уређење (у даљњем тексту: надлежно министарство) и стручно надзирање надлежне службе заштите насљеђа на нивоу

Федерације Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: надлежна служба заштите);

- потребно је спровести статичко-конструктивну анализу стања носивих зидова куле, рекогносцирати конструктивне и неконструктивне пукотине у зиду и површинска оштећења зида, утврдити карактер пукотина у зидовима, њихову дубину, ширину и смјер и утврдити разлоге њиховог настајања, испитати стање конструкције, извршити геомеханичка испитивања уколико то буде било потребно, те израдити елаборат статичко-конструктивне санације куле са предлогом мјера;
- ради активне заштите националног споменика, који тренутно нема никакву функцију, могућа је адаптација објекта у смислу ревитализације његове намјене. Ова мјера не смије ни у ком случају да угрози национални споменик, а што треба да се ријеши у оквиру пројекта тако што ће се давањем функције објекту продужити живот и обезбиједити читљивост интерполисања (дозвољене су мање промјене у ентеријеру просторија, уклањање накнадно додатих, постојећих преграда у просторијама соба на првом и другом спрату куле).

II зона заштите се налази на простору дефинисаном у тачки 1 став 2 ове одлуке и **обухвата простор сјеверно од куле**, површине око 5,50 x 11 метара, који се спаја са кулом. У тој зони заштите се утврђују сљедеће мјере:

- могућа је обнова некадашњег приземног објекта на његовим темељима, који је био дио касније развојне фазе куле, а што мора да буде само у случају ревитализације намјене националног споменика. Ова обнова мора да буде у складу са архитектонском композицијом националног споменика.

У заштитном појасу дефинисаном на карти, која је саставни дио ове одлуке, утврђују се сљедеће мјере:

- дозвољава се евентуално археолошко истраживање локалитета с циљем проналажења оригиналних структура оградних зидова око некадашњег резиденцијалног комплекса кула и оцака Рустемпашића,
- на катастарским парцелама унутар просторног обухвата заштитног појаса националног споменика сопственицима се омогућава санација постојећих и изградња нових објеката који својим изгледом, величином, употреби материјалима и просторним односима према постојећим објектима, а нарочито према објектима који су проглашени националним спомеником, не смију да угрозе амбијенталне вриједности просторног обухвата националног споменика,
- није дозвољена изградња привредних објеката,
- забрањено је одлагање свих врста отпада, камена, земље, јаловине и других крутих и течних материја и материјала.

Сви радови на заштити, без обзира на њихову врсту и обим, морају да буду реализовани на основу претходно прибављеног одобрења надлежног министарства и стручно надзирање надлежне службе заштите.

IV

Стављају се ван снаге сви спроведбени и развојни просторно-плански акти који су супротни одредбама ове одлуке.

V

Свако а посебно надлежни органи Федерације Босне и Херцеговине, кантона, градске и општинске службе суздржаће се од предузимања било каквих радњи које могу да оштете национални споменик или доведу у питање његову заштиту.

VI

Ова одлука доставиће се Влади Федерације, надлежном министарству, надлежној служби заштите, општинском органу управе надлежном за послове урбанизма и катастра ради спровођења мјера утврђених у тач. II - V ове одлуке и надлежном општинском суду ради уписа у земљишне књиге.

VII

Саставни дио ове одлуке је образложење са пратећом документацијом које је доступно на увид заинтересованим лицима у просторијама и на веб-страници Комисије (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Сходно члану V став 4 Анекса 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, одлуке Комисије су коначне.

IX

Даном доношења ове одлуке са Привремене листе националних споменика Босне и Херцеговине («Службени гласник БиХ» број 33/02, «Службени гласник Републике Српске» број 79/02, «Службене новине Федерације БиХ» број 59/02 и «Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ» број 4/03) се брише национални споменик уписан под редним бројем 159.

X

Ова одлука ступа на снагу даном доношења и објавиће се у «Службеном гласнику БиХ».

Ову одлуку Комисија је донијела у сљедећем саставу: Зеунер Ahunbay, Амра Хаџимухамедовић, Дубравко Ловреновић, Љиљана Шево и Tina Wik.

Број: 06.1-2-211/05-5
17. маја 2006. године
Сарајево

Предсједавајућа Комисије

Љиљана Шево

Образложење

I – УВОД

На основу Закона о спровођењу одлука Комисије за очување националних споменика, успостављене сходно Анексу 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, члан 2 став 1, “национални споменик” је добро које је Комисија за очување националних споменика прогласила националним спомеником у складу са члановима V и VI Анекса 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, као и добра уписана на Привремену листу националних споменика Босне и Херцеговине («Службени гласник БиХ» број 33/02) све док Комисија не донесе коначну одлуку о њиховом статусу, а за шта не постоји временско ограничење, и без обзира на то да ли је за наведено добро поднесен захтјев.

Комисија за очување националних споменика је донијела одлуку о стављању Рустемпашића куле у Оџаку на Привремену листу националних споменика под редним бројем 159.

У складу са одредбама Закона, а на основу члана V став 4 Анекса 8 и члана 35 Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, Комисија је приступила спровођењу поступка за доношење коначне одлуке о проглашењу добра националним спомеником.

II – ПРЕТХОДНИ ПОСТУПАК

У току вођења поступка извршен је увиђај у:

- податке о садашњем стању и намјени добра, укључујући опис и фотографије,
- податке о оштећењима у току рата, податке о интервенцијама и радовима на добру итд.,
- увиђај у садашње стање објекта,
- копију катастарског плана,
- историјску, архитектонску или другу документарну грађу о добру која је дата у попису коришћења документације у оквиру ове одлуке.

На основу увиђаја у прикупљену документацију и стање добра утврђено је слjedeће:

1. Подаци о добру

Локација

У плодној Скопаљској долини, која се протеже (27 километара по дужини, просјечна ширина 4,5 км) од Горњег Вакуфа-Ускопља преко Бугојна до Доњег Вакуфа, на половини пута између Горњег Вакуфа-Ускопља и Бугојна, од мјеста Врбања се одвојеним путем дугим 4 км долази до мјеста Оџак, изграђеног на десној обали Врбаса. На удаљености од око 200 метара, сјеверозападно од џамије, смјештене у данашњем центру Оџака, изграђена је Рустемпашића кула.

Историјски подаци

Некрополе стећака у Шушљџицима¹, стећци у Грачаници² и Сусид град³, локалитети који се налазе у ближој околини Оџака, свједоче о постојању средњовјековних насељених мјеста. У годинама након турских освајања Босне (1463. године) Скопаљска долина потпада под њихову власт. У том периоду Ускопље је територијално представљало већу нахију, која се простирала долином горњег Врбаса, са лијеве и десне стране ријеке, којој су припадала и три затечена средњовјековна града: Сусид, Весела Стража и Прусац заједно са тргом у Грачаници⁴. Од почетка Весела Стража је била напуштена, Сусид град губи значај, а од краја 16. вијека Прусац је био политички и културни центар Скопаљске жупе и званично сједиште нахије⁵ од 1580. до 1878. године, Горњи Вакуф и касније Бугојно представљали су занатске центре, а Доњи Вакуф, Оџак и Јеманлићи су били сједиште феудалаца⁶.

Рустемпашића куле⁷ су саграђене крајем 17. вијека. Браћа Рустем-паша Скопљак⁸ и Али-паша Скопљак су дошли на простор који ће се касније назвати Оџаком из неког оближњег мјеста из Скопаљске⁹ долине. Нешто касније потомци Рустем-паше прозваће се Рустемпашићи: Рустем-пашин син, Гази Ахмед-паша, 1717. године ће се прозвати Рустемпашићем. Потомци Али-паше Скопљака прозваће се Алипашићи све до прве половине 19. вијека, када ће се прозвати Сулејманпашићи, према имену Сулејман-паше Скопљака. Из породица Рустемпашића и Сулејманпашића потичу два босанска везира, један

¹ Некропола стећака са 23 очувана стећка, на 1.050 метара надморске висине, 4 км удаљености, сјевероисточно од Оџака.

² Мјесто 2 км удаљено од Оџака. Развиле се од некадашњег средњовјековног трга и подграђа тврђаве Сусид. Помиње се 1444, те у турским дефтерима 1469, 1574. и 1604. године (Џевад Дрино, *Граница и насеља нахије Ускопље*, Годишњак 2005, “Препород” Бугојно, Бошњачка заједница културе “Препород”, Општинско друштво Бугојно, стр. 179).

³ Тврђава изнад села Грачаница, саграђена на узвисини у кањону рјечице Бунте и у близини села Кордићи. Године 1800. у тврђави је било 5 мустахфиза, диздар и хеџаја трђаве. Тврђава је напуштена прије 1833. године (Џевад Дрино, *Граница и насеља нахије Ускопље*, Годишњак 2005, “Препород” Бугојно, Бошњачка заједница културе “Препород”, Општинско друштво Бугојно, стр. 188, 197).

⁴ Иљас Хаџибеговић, *Босанскохерцеговачки градови на размеђу између 19. и 20. стољећа*, Хисторијске монографије 1, Институт за историју у Сарајеву, 2004, стр. 260.

⁵ Нахија Ускопље је била у саставу Клишког санџака од оснивања 12. марта 1537. године (Џевад Дрино, *Граница и насеља нахије Ускопље*, Годишњак 2005, “Препород” Бугојно, Бошњачка заједница културе “Препород”, Општинско друштво Бугојно, стр. 171).

⁶ Ахмед Кицо, *Настанак, развој и ваџифи Грачанице Скопаљске*, Годишњак 2005, “Препород” Бугојно, Бошњачка заједница културе “Препород”, Општинско друштво Бугојно, стр. 295-296.

⁷ Укупно се помињу три куле Рустемпашића:

Западно од постојеће Рустемпашића куле постојала је још једна, старија кула: “...Уз ову кулу, на њеној западној страни, распознаје се у земљи траг још једне старије куле Рустемпашића, на чијој се сриједи доскора распознаваше и траг зденца са водом...” (Алија Бејтић, *Оџак на Врбасу*, Ел-Хидаје, Сарајево, 1941, стр. 66).

“Некада су у Оџаку биле двије куле Рустемпашића, а имали су и једну кулу у Кордићима поред Сусида. ...” (Селма Рустемпашић, *Оџак и најпознатије породице Рустемпашићи и Сулејманпашићи*, Годишњак 2005, “Препород” Бугојно, Бошњачка заједница културе “Препород”, Општинско друштво Бугојно, 2005, стр. 281).

⁸ “...О прецима данашње породице Рустемпашић се може говорити тек од 1683. године кад је Рустем-паша Скопљак био намјесник у Караманији, а године 1689. мухафиз Софије гдје је и умро. Његова генеалогичка потомака је потпуно утврђена. Зна се да је његов брат Али-паша 1694. године био на дужности херцеговачког санџака. Рустем-пашин син Гази Осман-паша био је, такође, на истакнутом мјесту у Босанском ејалету, као и његов син Ибрахим паша. ...” (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 278).

⁹ “... што потврђује и њихов надимак – Скопљак” (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 287).

беглербег и пет клишких санџак-бега, а свакако, двије најпознатије личности су Ахмед-паша Рустемпашић¹⁰ и Сулејман-паша Скопљак¹¹.

Као и код многих¹² других кула на територији Босне и Херцеговине, надахнуће за њихово архитектонско-ликовно обликовање баштињено је од старијих резиденцијалних кула средњовјековног племства подизаних у саставу утврђених градова.

Прво је саграђена Гази Ахмед-пашина кула. Њу је био саградио Рустем-паша (Ахмед-пашин отац): била је висока 15 метара и имала је три спрата. У њеном подруму се налазио и бунар са питком водом, приземље куле је било камено, спратови су били саграђени од дрвета, а њено дрвено кровиште било је покривено шиндром. Та кула је запаљена 1831. године, у вријеме Градашчевићевог “покрета за аутономију”.¹³

У њеној непосредној близини саграђена је у исто вријеме друга Рустемпашића кула, која је опстала до данас.

У пространом, некада калдрмисаном, дворишту у близини кула били су саграђени оџаци¹⁴ за становање, а тај цијели резиденцијални комплекс је био ограђен каменим зидом високим три метра¹⁵. Данас се сачувао само дио зида, дужине око 10 метара, постављеног у правцу сјевер-југ, који се наслања на

¹⁰ Године 1717. био је мухафиз тврђаве Нови, а 1725. је именован херцеговачким санџак-бегом. Почетком 1727. на османско-перзијској граници поново је избио један од бројних међусобних ратова. Босна је морала да опреми и пошаље на перзијско ратиште 5.200 спахија и других војника. Они су априла 1727. под командом херцеговачког санџака Гази Ахмед-бега Рустемпашића и његовог сина клишког санџака Рустем-бега отишли пут Перзије, да би угушили побуне у покрајинама Хамадан и Исфакан. Годину дана касније, априла 1728, од те се војске у Босну вратило свега пет стотина болесних и исцрпљених људи. Године 1728. Ахмед-бег Рустемпашић је именован везиром Босанског ејалета. Године 1730. именован је за беглербега Румелије, а умро је на положају мухафиза Ниша 1732. године (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 278-279).

¹¹ Царским бератом 1804. постављен за беглербега Ћустендила. Године 1808. постављен за мутесарифа Клишког санџака, те исте године за кајмекана тадашњег босанског везира Али-паше Деренделије. Оиграо значајну улогу у сламању I српског устанка (заповиједао војском која је поново освојила Београд). Након тога био је постављен на положај везира Босанског пашалука у Травнику. Године 1818. опозван је са мјеста босанског везира и постављен на функцију везира у Солуну, гдје је и умро. Укопан је на Косову Пољу. Његови синови: Ћор-Мустафа-паша, Ибрахим-бег и Осман-паша (био посљедњи везир Бошњак у Босни) су, такође, обнашали високе функције у Босанском ејалету (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 279-281).

¹² “...Таквих објеката, који у архитектонском погледу заслужују посебну пажњу, било је некада до преко три стотине, на подручју Босне и Херцеговине...” (Хамдија Крешевљаковић, *Куле и оџаци у Босни и Херцеговини*, “Наше старине”, II, Годишњак Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости НР Босне и Херцеговине, Сарајево, 1954, стр. 71).

¹³ Селма Рустемпашић, 2005, стр. 281.

¹⁴ “...Али како те куле дају мало простора за становање, грађене су у ту сврху посебне зграде у непосредној близини куле, тзв. *оџаци* или *конаци*. ... Куле су се дизале у вис, а оџаци су се стерали у ширину. Кула је увијек грађена на више спратова, а оџаци (конаци) су редовито једносратне зграде. Основица куле је с врло малом изнимком квадрат, рјеђе правокутник, а у оџака увијек правокутник. ... Куле су грађене од камена, а оџаци од камена, ћерпића и дрвета. ...” (Хамдија Крешевљаковић, 1954, стр. 71).

¹⁵ “...По казивању Тахира Рустемпашића, 72-годишњег економисте у пензији са којим сам разговарала у више наврата задњих пар мјесеци, ове двије куле и оџаци били су опасани дебелим каменим зидовима високим три метра, а ширине до деведесет центиметара. Камени зидови су били покривени шиндром. Тахир се веома добро сјећа остатака овог зида. До данас је сачуван само мали дио зида до мјеста гдје се некад налазила главна капија. У зиду су иначе биле двије капије, главна и теретна капија за потребе војске. Према казивању Аземине Рустемпашић, службенице у пензији, са којом сам такође више пута разговарала, главна капија била је од жељеза и на њој је била велика халка која се задржала све до четрдесетих година прошлог стољећа. ...” (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 277).

јужни зид Рустемпашића куле¹⁶. Ширењем породица, односно повећавањем броја становништва, те због недостатка потребног простора за грађење кућа унутар зидова, граде се стамбени објекти и ван утврђеног простора, а насеље које се формира, према оцацима унутар зидова, добија назив Оџак.

Стотињак метара југоисточно од некадашње главне капије се налазио хан¹⁷. Ниже од хана, на удаљености од око 200 метара, југоисточно од Рустемпашића куле, прије 1754. године изграђена је џамија¹⁸.

Посљедња саграђена кула у Оџаку је кула Сулејманпашића. Изграђена је крајем 18. вијека, а била је запаљена два пута¹⁹: 1814. године и 1831. године.

¹⁶ Евидентирано 17. августа 2005. године, приликом обиласка локалитета националног споменика (оп. Е. Софтић).

¹⁷ Заправо, у свом раду Селма Рустемпашић га помиње као ахар (=коњушница; Алија Исаковић, Рјечник босанскога језика, Сарајево, 1995, стр. 5), али се, на основу описа наведеног касније, може да закључи да се ради о хану. Према Алији Исаковићу, “Ако се каже ахар-одаја онда има значење само: *гостињска соба*” (оп. Е. Софтић).

“...Грађен је као утврда опасана дебелим зидом, а служио је као коначиште за путнике намјернике. Боравак у ахару био је бесплатан три дана за путника и његову пратњу. Ахар је био дуг тридесет, а широк десет метара и био је на два спрата. Први спрат ахара био је од тесаног камена и служио је као просторија за смјештај коња. На другом спрату који је био грађен од дрвета налазиле су се просторије прилагођене за путнике. На јужној страни ахара налазиле су се пушкарнице. И данас су видљиви остаци ахара, а на дијелу зида је направљена породична кућа која сад припада Ибрахиму Рустемпашићу” (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 277-278).

¹⁸ У свом раду *Оџак на Врбасу* инж. Алија Бејтић о џамији пише: “... Напријед смо поменули да се у Оџаку од старина, осим двију кула, налази и једна џамија са каменом мунаром. Нутарњост џамије је израђена више скромно, а до улаза је повелик, али једноставан тријем. Џамијски харем је ограђен дебелим каменим зидом, а улаз у харем је пресведен у виду полукруга каменим тесаником. У десном крају харема је мектеб, који је из новијег времена. За џамију Сулејманпашићи тврде да ју је саградио Сулејманпаша Скопљак, а његови синови да су начинили тријем и зид око харема. За ову другу тврдњу не знам, да ли је сигурна (можда и јест?) али за ону прву, да је, наиме, џамију градио Сулејманпаша Скопљак, бит ће прије да је погрешка. Ево зашто. Уз џамију, између осталих гробова налази се и један женски с надгробним натписом и ознаком 1168. године по Хиџри, а то је 1754.-5. година по Иса а.с. Као неко правило, скоро без изузетка, може се усвојити чињеница, да су гробови око џамија настајали тек после оснутка тих џамија. А и да је у Оџаку био пуки случај, да су ти гробови постојали прије оснутка џамије, сумњам, да би се надгробни споменик са натписом из 1168. (1754.-5.) године могао очувати читав док се је џамијска зграда извела, тим мање што се тај гроб налази тик саме џамије. По свему се чини да је џамија саграђена до 1754. године, а Сулејманпаша Скопљак, кад узмемо у обзир да је умро 1818. у високој старости, могао се је тек родити, или је пак био у раној младости” (Алија Бејтић, *Оџак на Врбасу*, Ел-Хидаје, број 2-3, Сарајево, 1941, стр. 69).

¹⁹ “...Врли старац Мехмедбег Рустемпашић причао ми је, да је та кула два пута горјела, што се потпуно са историјом слаже. Без икакве сумње први пожар задесио је кулу године 1814. за вријеме босанског везира злогласног Алипаше Деренделије. Тада су Сарајлије заједно са Височанима у једном сукобу, у Пироту код Травника поразили везира Алипашу, на чијој страни стајаху Сулејманпашићи, те давши се у потјеру за њима нешто Сарајлија и Височана сађоше до у Оџак и запалише им кулу. Други, још катастрофалнији пожар десио се је 1831. г. у данима покрета Хусејин-капетана Градашчевића против реформи султана Махмуда II. Кад је Хусејин-капетан са усташама унишао у Травник и ухватио везира Али Намик-пашу, будући да су синови Сулејман-паше Скопљака и овом приликом стајали уз бок травничког везира и на страни султанових рефорама, отпорници тјерајући Сулејманпашиће доспјеше чак у Оџак и немилосрдно им попалише дворе. Оџачани су се том згодом веома изненадили. Зато Сарајлије пустише телала да по Оџаку разгласи, да они неће никоме ништа, до ли Сулејманпашићима. Још се и данас често прича о Оџаку, како су жене приликом тога напада метале у прозоре куле душеке и јоргане да их пушчани меци не би достигли. Након што су Сарајлије и Височани попалили кулу и конак, и тим огромну штету Сулејманпашићима нанијели, те се запутили према Травнику, под гором Враницом их дочекаше Срби, кмети Сулејманпашића, и на том им мјесту много јада зададоше. Након тога катастрофалног пожара кула није више реновирана, него је Сулејманпашићи напустише, те ниже ње саградише већу кућу босанског стила. Од тада је кула препуштена несмиљеном зубу времена, и с куле камен по камен пада, док се она најпослије са земљом не сравни. ...” (Алија Бејтић, 1941, стр. 68).

Ситуационо, изграђена је око 350 метара источно од постојеће Рустемпашића куле и налазила се, у вријеме када је грађена, ван зидина које су опасавале оцаке и куле Рустемпашића.

Према подацима из рада Алије Бејтића, испод Сулејманпашића куле био је изграђен “необично велики ахар”²⁰.

Промјеном друштвено-политичких и економских прилика у аустроугарском периоду Оџак је изгубио пређашњи значај. Аустроугарска управа Босну је подијелила на 6 округа, који су се дијелили на срезове и испоставе. Срезови се дијеле на општине, а оне на махале и засеоке. У том периоду Оџак је ушао у састав Бугојанског среза²¹ и имао је статус сеоске општине. У то вријеме породица Рустемпашић, осим Хусреф-ефендије Рустемпашића²², који је живио у Рустемпашића кули у Оџаку, није имала значајнијег удјела у политичком, културном и образовном животу. С друге стране, породица Сулејманпашића одржава статус богатих беговских породица и своје посједе задржава све до краја Првог свјетског рата.

Аустроугарска власт је вршила пописе становништва према којим: 1879. у Оџаку има 55 кућа и 67 станова у којима живи 296 становника; 1885. у Оџаку имају 54 куће и 56 станова у којима живи 276 становника; 1895. у Оџаку имају 52 куће и 50 станова у којима живи 228 становника; 1910. у Оџаку има 47 кућа и 40 станова у којима живи 257 становника. Из ових пописа може да се закључи да се број кућа и станова у Оџаку, као и број његових становника смањивао због исељавања становништва Оџака у Бугојно, Горњи Вакуф и Турску.²³

Непосредно пред II свјетски рат у Оџаку су живјели потомци старосједилачких породица Сулејманпашића и Рустемпашића, двије породице Манџића и једна породица Ждраловића (доселили су се из села Ждраловићи код Прусца). У том периоду у Рустемпашића кули је живио Али-бег Рустемпашић.²⁴

Кула је данас приватна својина Семина Рустемпашића²⁵.

У покрету Хусеин-капетана Градашчевића за аутономију Босне активно су учествовали и Горњовакуфљани и сви су били уз Градашчевића осим бега Сулејманпашића из Оџака, чија су имања тад опустошена.

²⁰ “...Одмах испод ове куле стајао је у своје вријеме и необично велики ахар. Ако је вјеровати причању мјештана, да се је протезао од бријега до бријега, гдје они у земљи показују и ширинске темеље, онда је дужина тога ахара – конака износила ништа мање него 120, а ширина 40 метара. Дијелио се је у три дијела. У првом дијелу ахара, десно од куле, становала је беговска послуга, а под тим дијелом у приземљу бијаху и магазе. Друга трећина ахара служила је као мусафирлук (свратиште) за путнике. Испод овог и првог дијела ахара, управ гдје се они састају, бјеше од запада према истоку толики пролаз, да су туда пролазила пуна кола сијена. У задњој трећини ахара био је женски харем. У ахар су водила два улаза и то један са једне, а други с друге ширинске стране његове. Уз улазе стајале су велике и необично јаке степенице. Стари Мехмедбег приповиједа, како је неки Арифбег Миралем из Јеманлића од Доњег Вакуфа, када је са сватовима дошао у Оџак, да води Аземину, кћер Мустајбега Сулејманпашића, на коњу излазио уз те стубе на горњи дио ахара. У позадини десног дијела ахара стајале су штале и друге нужредне просторије. И ахару је онај пожар 1831. ударио печат пропасти. Један дио напуштеног ахара запамтио је и Мехмедбег Рустемпашић и једино се има захвалити њему, што се данас знаде какав је тај ахар био. Он прича како се је посљедњи дио тога ахара срушио управ онда кад је он као дијете сједио у мектебу пред муаллимом, а то је било нешто прије 1890. године” (Алија Бејтић, 1941, стр. 68-69).

²¹ Обухватао је цијелу Скопаљску долину.

²² Био је 1898. шеријатски судија у Бугојну.

²³ (Селма Рустемпашић, 2005, стр. 284-287.)

²⁴ (Алија Бејтић, 1941, стр. 63-65.)

²⁵ Син Шемсе Рустемпашића (према зк. изводу, нар. бр. 2269/05, бр. зк. улошка 1566, који је издала 17.8.2005. године Земљишнокњижна канцеларија Општинског суда у Бугојну).

2. Опис добра

Кула припада резиденцијалном типу феудалних кула (или «спахијских» кула, како их проф. Хамдија Крешевљаковић у свом раду још назива)²⁶.

Првобитно кула је била намијењена за смјештај војске и послуге, а тек у 19. вијеку кула је била прилагођена стамбеној намјени.²⁷

Кула има квадратну основу чије су димензије странице од око 8 метара²⁸. До под кров кула је висока отприлике 15 метара. Зидана је од камена кречњака: вертикални углови куле су рађени провезаном блоковском везом од правилних клесанаца (на угловима објекта се виде блокови дужина око 70-100 цм, дужине и висина отприлике 35-50 цм), од правилних клесанаца рађени су прозорске шембране и оквири врата, лица зидова су рађена од притесаног камена. Угаони каменови клесанци су обрађени фином зубљом, а све фасаде су биле малтерисане. Кула има подрумску етажу, изнад које се налазе три етаже (приземље, I спрат и II спрат) прилагођене становању. Изнад II спрата је изграђена посљедња етажа куле (III етажа), чија је таваница изведена «на камени ћемер», у форми бачвастог каменог свода изнад ког је постављена шатораста дрвена кровна конструкција покривена бакреним лимом.

У кулу се улази кроз храстова, извана гвожђем окована, врата. Спољни зидарски отвор има лучно засведен завршетак²⁹ и габаритне мјере 81x165 цм (ширина x висина отвора мјереног од пода то тјемена отвора). У подрумску етажу, на сјеверном зиду, уз сами његов спој са источним зидом куле, накнадно, и у новије вријеме, пробијен је отвор ширине око 120 цм³⁰.

У приземљу, на првом и другом спрату куле, налазили су се, изворно, ходник (димензије ходника: у приземљу 262x607 цм; на првом спрату 243x620 цм, на другом спрату 259x620 цм), у ком је уз сјеверни зид смјештено дрвено степениште за вертикалну повезаност етажа, и по једна овећа просторија (димензије просторије: у приземљу 345x620 цм, на првом спрату 366x620 цм, на другом спрату 344x620 цм) које су одијељене зидом дебљине око 15 цм. Резултати прилагођавања куле стамбеној функцији се очитују у дијељењу веће просторије на првом (простор уз источни зид је скраћен дозиђивањем бањице-гардеробе ширине око 110 цм) и другом спрату (простор подијељен зидом на

²⁶ « ...Осим *кула феудалне господе* грађене су такве куле и као *уредске зграде*, у којима су сједили капетани и са својом посадом чували границу. ...

...Кулама су називане и *исходишне куће*, грађене око већих градова, гдје су богатији грађани љетовали. У таквим је кулама понекад у приземљу стаја. Осим приземља имали су само један или два ката. И на таквим је кулама било пушкарница. Већи број таквих кула био је и око Сарајева, нарочито у крају испод Игмана од Храснице до Врела Босне. А истим именом зваху се и *стражарнице* уз важније друмове, и грађене су на исти начин као куле феудалне господе. ...» (Хамдија Крешевљаковић, 1954, стр. 71-73).

²⁷ Селма Рустемпашић, 2005, стр. 281-282.

²⁸ На терену је 17. августа 2005. године измјерена дужина сјеверне странице основе куле у нивоу приземља и износила је 7,94 метра (оп. Е. Софтић).

²⁹ Стријела лука износи око 23 цм.

³⁰ С обзиром на: велику ширину отвора (у поређењу са ширином отвора врата у приземљу), која би у вријеме изградње куле умањила ниво њене безбједности; повезаност приземља са подрумом дрвеним љествима, преко отвора у поду покривеног капком; те његов неправилан облик (с обзиром на то да је кула коришћена у рату 1992-1995. у одбрамбене сврхе, вјероватно је тада тај отвор и пробијен у подрумском зиду); те, коначно, имајући у виду чињеницу да инж. Алија Бејтић наведени отвор не помиње у свом раду, закључак о накнадном пробијању отвора у подрумском зиду има основа (оп. Е. Софтић).

двје мање собе), те скраћивању ходника на другом спрату (убачена просторија бањице којој се приступа из собе). Свијетле висине приземља, првог и другог спрата куле износе цца 247 до 250 цм.

Посљедња етажа куле је засведена бачвастим каменим сводом (дебљина свода око 25 цм). Свод се ослања на источни и западни зид, стријела свода износи око 286 цм (мјерено од пода до тјемена- унутар просторије). За разлику од три етаже испод ње, унутрашњи простор етаже, чија је таваница изведена «на камени ћемер», освијетљен је веома шкртим природним освјетљењем које долази преко два отвора³¹: једног на сјеверном зиду, са завршетком у облику преломљеног лука, чије унутрашње зидарске мјере отвора износе 47 (основица) x 58 цм (од основице до стријеле лука), висине парапета од око 167 цм (мјерено од пода до основице отвора), те другог у јужном зиду са завршетком у облику плитког лука, чије унутрашње зидарске мјере отвора износе 43 (основица) x 30 цм (од основице до стријеле лука), висине парапета од око 113 цм (мјерено од пода до основице отвора). У овој просторији су се налазили топови, а кроз отворе су се испаливали хици из топова. На ову етажу се пење стрмим дрвеним љествама (имају само 8 степеника), а преко отвора (позиционисаног уз сјеверни зид куле) у своду може да се попне у тавански простор.

Зидови куле су зидани са благим закошењем равни зидова према унутра (у односу на вертикалну раван³²), а посматрано по етажама, имају дебљине које се респективно, посматрано од прве до посљедње етаже, умањују: у подруму њихова дебљина је 95 цм, у приземљу 91 цм, на првом спрату 87 цм, на другом спрату 83 цм, а на посљедњој етажи («на камени ћемер») имају дебљину од отприлике 67 цм.³³

На јужном зиду куле се налази 6 прозора са демирима од кованог гвожђа, а на западној страни 5 прозора. Посматрајући те фасаде, интересантно је нагласити да прозори етажа, суперпонисани једни другима, не леже у истим вертикалним осовинама. Сви наведени прозори извана имају правоугаони зидарски отвор (свијетле мјере спољних зидарских мјера варирају: у приземљу 60x75 цм, на првом спрату 60x60 цм, на другом 60/71, 60/77 до 56/70 и 55/75 цм) уоквирен каменим шембранама³⁴, а унутрашњи зидарски отвори имају форму са преломљеним луком (свијетле мјере унутрашњих зидарских мјера основица/стријела варирају: у приземљу 90/135 цм, на првом спрату 80/110, 86/114 цм, на другом 81/117, 84/126 до 83/116 и 85/135).

У приближном нивоу³⁵ прозора I етаже куле, у сјеверном, источном и јужном зиду су направљена по два отвора-пушкарнице «мазгале³⁶», а у западном зиду етаже I спрата је направљена само једна пушкарница.³⁷ Ове

³¹ На спољној страни зида ови отвори имају облик окулуса промјера око 22 цм.

³² Опсервација са терена а видљиво је и на фотографијама постојећег стања објекта снимљеним 17.8.2005. године.

³³ Све ове димензије су измјерене на терену 17. августа 2005. године (оп. Е. Софтић).

³⁴ На дијеловима фасаде са које је опао малтер, у дијелу зидног платна непосредно изнад спољних прозора, каменови су зидани у форми растеретног лука (оп. Е. Софтић).

³⁵ Тачно измјерено, парпетна висина (висина од коте пода до доње равни отвора пушкарнице) пушкарнице износи око 120 цм и очито је прилагођена антропометријским мјерама човјека-стријелца који кроз отвор пушкарнице нишани и гађа из пушке (оп. Е. Софтић).

³⁶ Овакав термин користи проф. Крешевљаковић у глави I свога рада (Хамдија Крешевљаковић, 1954, стр. 73).

³⁷ Описујући Рустемпашића кулу, архитекта Алија Бејтић ове отворе назива пушкарницама: «Са све четири стране куле налазе се по двје овеће пушкарнице, кроз које би посада у случају напада извана,

пушкарнице су данас са спољних страна зазидане каменом, али су њихови трагови видљиви. Унутрашње зидарске мјере отвора пушкарница износе око 32 (ширина) x 37 цм (висина у тјемени-унутрашњи отвор је благо засвођен), а сама пушкарница има конструкцију сасвим прилагођену њеној првобитној функцији: ако направимо хоризонтални пресјек кроз пушкарницу, примијетићемо да отвори пушкарнице имају облик слова «У»³⁸.

У приближном нивоу³⁹ прозора другог спрата куле, у источном, јужном и западном зиду направљена су по два отвора-овеће пушкарнице, а у сјеверном зиду другог спрата направљен је само један такав отвор – пушкарница. Ове пушкарнице имају веће унутрашње зидарске мјере у поређењу са пушкарницама првог спрата, а и геометријски облик унутрашњег зидарског отвора је другачији: петоугаоник чија база има дужину око 42 до 45 цм, бочне странице су вертикалне, међусобно паралелне и имају висину од отприлике 25 до 30 цм, горње странице су косе, углавном симетричне, и имају дужину око 32 до 37 цм а висина петоугаоника од базе до тјемена је отприлике 50 до 52 цм. Засведене су преломљеним сводом. Спољни изглед ових отвора је веома декоративан: са горње стране наткривени су монолитним комадом камена чији спољни продор има форму половине тетраедра, а бочне странице отвора су наглашене конзолно избаченим каменим гредама са полукружно профилисаним завршецима (гледајући их бочно, тј. са стране). Инж. Алија Бејтић у свом раду не описује их детаљно, али им приписује слjedeћу функцију: «...кроз које би посада у случају напада извана, палила пушке и сипала врелу воду на непријатеља⁴⁰.» Овакав опис има смисла, нарочито ако се узме у обзир да се пушкарница другог спрата налази у истој вертикалној осовини са улазним вратима у кулу, која се налазе на њеном сјеверном зиду⁴¹.

Све међуспратне таванице имају конструкцију дрвеног гредника. Носиве храстове греде таванице, пресјека око 12x12 цм, постављене на осовинским размацима од отприлике 75-77 цм, ослањају се на источни и западни зид куле. Те греде су ослоњене цијелом дебљином ослоначких зидова куле, а чела греда су видљива⁴² на западном и источном фасадном зиду куле. У подруму је под од набијене иловаче, у приземљу, на првом и другом спрату су постављени дрвени подови од даске «постављене на судар», а на посљедњој етажи је

палила пушке и сипала врелу воду на непријатеља” (Алија Бејтић, *Оцак на Врбасу*, Ел-Хидаје, број 2-3, Сарајево, 1941, стр. 66).

³⁸ Отвор (који са унутрашње стране има габаритне димензије нише од око 32x37 цм) који гледа према вани, почев од дубине од око 30-35 цм, рачва се на два канала који се постепено сужавају према спољној равни зида. Сама чеона позиција пушкарнице, са спољне стране зида, заштићена је чеоним каменом. Оваквим рјешењем пушкарнице је, истина, смањена прегледност стријелца унутар куле, али је, истовремено, веома повећана његова безбједност, а могућност његовог рањавања хицем извана сведена на најмању могућу мјеру (оп. Е. Софтић).

³⁹ Тачне измјерене парапетне висине (висина од коте пода до доње равни отвора пушкарнице) пушкарнице износе: на источном зиду око 112 цм; на западном зиду око 118 цм, односно око 128 цм; на западном зиду око 137 цм; на јужном зиду око 142 цм (оп. Е. Софтић).

⁴⁰ (Алија Бејтић, 1941, стр. 66.)

⁴¹ Наиме, има и других тумачења. Сопственик куле Семин Рустемпашић те отворе описује као голубарнике, за голубе писмоноше. Иако је коришћење голубова писмоноша за комуникацију са нпр. везирским Травником, у времену када је кула грађена, било могуће и веома пожељно у миру, а нарочито у ванредним ситуацијама напада на кулу, ипак је вјероватније да је превасходна задаћа отвора о којима је ријеч (има их укупно седам на другом спрату!) стављена у функцију пушкарница (оп. Е. Софтић).

⁴² Очито се ради о оригиналним гредама куле. Конструктивни детаљ *видљивог чела греде* омогућио је “правилно дисање” греде и њено исушивање и, респективно томе, дрвеној грађи омогућио дуг вијек трајања (оп. Е. Софтић).

земљани набој. На таваници другог спрата куле је постављено дрвено шише, а таванице приземља и првог спрата су малтерисане.

На сјеверној фасади куле се оцртавају контуре двоводног крова приземне грађевине, габаритних тлоцртних мјера око 5,50x11 метара⁴³ (ширина x дужина), која је била дограђена са њене сјеверне стране. Према исказу Семина Рустемпашића⁴⁴, доградња је била комплементарна измијењеним потребама његових предака и у њој су се налазили: предулаз у кулу, мутвак са огњиштем и соба за ручавање слуга. Поготком гранате овај дио је уништен и срушен у рату 1992-1995.

Са источне стране куле, у нивоу приземне етаже, налазе се врата (измјерене унутрашње зидарске мјере ових врата су 90x170 цм), којима се са етаже I спрата улазило у клозет⁴⁵, који је био дограђен са источне стране куле. На фотографији из 1941. године⁴⁶ види се да се радило о мањој просторији изграђеној од дрвета, покривеној једностранним дрвеним кровом.

3. Досадашња законска заштита

Рјешењем Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости Народне Републике Босне и Херцеговине из Сарајева број 1453/50 од 28.10.1950. године споменик је правно заштићен објекат, а Рјешењем Завода за заштиту споменика културе Народне Републике Босне и Херцеговине из Сарајева број 02-744-3 од 14.1.1963. године Рустемпашића кула у Оцаку, својина Али-бега Рустемпашића, умрлог Ферхата, уписана је у Регистар непокретних споменика културе.

Под називом *Рустемпашића кула у Оцаку* и редним бројем 159 добро се налази на Привременој листи Комисије за очување националних споменика Босне и Херцеговине.

4. Истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови

Нема доступних података о извршеним рестаураторско-конзерваторским радовима. Сопственик објекта је 1997. године замијенио оштећену кровну конструкцију (постављени су нови рогови, дужине око 7 метара, на размаку од отприлике 70 цм) и оштећени покров од шиндре је замијењен покровом од бакарног лима постављеног на подлози од даске цоларице. Приликом ових радова задржана је првобитна дрвена конструкција крова и првобитна геометрија кровног плашта са преломима кровних равни идентичним облику крова прије ових радова.

5. Садашње стање добра

⁴³ Димензије су очитане са копије катастарског плана (к.ч.број 1599, к.о. Оцак, број плана 9, мјерило 1:2500) коју је издала 17.8.2005. године Општинска геодетска управа Бугојно, Општина Бугојно, Средњобосански кантон, Федерација Босне и Херцеговине, Босна и Херцеговина.

⁴⁴ Садашњи сопственик куле.

⁴⁵ Трагови постојања клозета у првобитној диспозицији куле нису видљиви (оп. Е. Софтић).

⁴⁶ Фотографија куле Рустемпашића објављена у раду Алије Бејтића (Алија Бејтић, 1941, стр. 67).

Уопштено гледајући, објекат је заштићен од даљњег пропадања пошто су 1997. године замијењени кровна конструкција и покривач крова, те више није изложен штетном дејству атмосферске воде⁴⁷.

На источном, јужном, те дјелимично западном зиду видљиве су вертикалне конструктивне пукотине (нарочито на јужном и источном зиду) које се протежу кроз све етажне. Пукотине су најшире на јужној фасади, отприлике 1-2 цм, и ослабљују грађевину, нарочито у случају земљотреса, али директно не угрожавају стабилност објекта.

Пошто је објекат већ дуже времена ван било какве функције, унутрашњост објекта је у прилично запуштеном стању: подови, малтерисане површине и мобилијар. Даље, видљиви су трагови различитих водоводно-канализационих инсталација које нагрђују утисак о објекту.

6. Специфични ризици

Објекат тренутно нема никакву намјену и неуслован је за становање, па сопственик објекта у њему не живи.

III - ЗАКЉУЧАК

Примјењујући Критеријуме за доношење одлуке о проглашењу добра националним спомеником ("Службени гласник БиХ" бр. 33/02 и 15/03), Комисија је донијела одлуку као у диспозитиву. Одлука је заснована на сљедећим критеријумима:

Временско одређење

(добра настала од праисторије до краја XX вијека)

Историјска вриједност

(веза грађевине, цјелине или подручја са историјском личношћу или значајним догађајем у историји)

Умјетничка и естетска вриједност

- i. квалитет обраде,
- ii. квалитет материјала,
- iii. пропорције,
- iv. композиција,
- v. вриједност детаља,
- vi. вриједност конструкције.

Читљивост (документарна, научна, образовна вриједност)

- i.
- ii. свједочанство о одређеном типу, стилу или регионалном маниру,
- iii. свједочанство о типичном начину живота у одређеном периоду.

⁴⁷ На фотографији садашњег стања источне фасаде видљиви су трагови цурења воде, почев од кровног вијенца цијелом дужином зида до тла, што свједочи да је објекат, услед неког квара на кровном покривачу, био изложен штетном дејству оборинске воде.

Симболичка вриједност

- i. традиционална вриједност,
- ii. значај за идентитет групе људи.

Амбијентална вриједност

- i. однос облика према осталим дијеловима цјелине,
- ii. значење у структури и слици града,
- iii. објекат или група објеката је дио цјелине или подручја.

Изворност

- i. облик и дизајн,
- ii. материјал и садржина,
- iii. традиција и технике,
- iv. положај и смјештај у простору,

Саставни дио ове одлуке су фото-документација и графички прилози наведени у попису прилога како слиједи:

1. Имовинско-правна документација

- 1.1. Карта са просторним приказом зона заштите,
- 1.2. Рустемпашића кула, *копија катастарског плана*, к.ч. број 1599, к.о. Оџак, број плана 9, мјерило 1:2500, коју је издала 17.8.2005. године Општинска геодетска управа Бугојно, Општина Бугојно, Средњобосански кантон, Федерација Босне и Херцеговине, Босна и Херцеговина,
- 1.3. Рустемпашића кула, земљишнокњижни извод к.ч. број 67/2, катастарска општина Горњи Оџак, нар. бр. 2269/05, бр. зк. улошка 1566, који је издала 17.8.2005. године Земљишнокњижна канцеларија Општинског суда у Бугојну, Средњобосански кантон, Федерација Босне и Херцеговине, Босна и Херцеговина,
- 1.4. Рустемпашића кула, *извод из посједовног листа* број 521/06, парцела број 1599 (по новом премјеру), к.о. Оџак, који је издала Општинска служба за имовинско-правне, стамбено-комуналне, геодетско-катастарске и послове урбанизма, Општина Бугојно, Средњобосански кантон, Федерација Босне и Херцеговине, Босна и Херцеговина, 16.8.2005. године под бројем 05-30-3/2106,
- 1.5. Рјешење Завода за заштиту споменика културе Народне Републике Босне и Херцеговине из Сарајева бр. 02-744-3 од 14.1.1963. године о заштити Рустемпашића куле у Оџаку.

2. Фотографије некадашњег стања (извори: из књига наведених у списку коришћене литературе)

3. Фотографије објекта снимљене 17.8.2005. године (снимио: архитекта Емир Софтић)

4. Скице - снимци постојећег стања-тлоцрти етажа Рустемпашића куле (архитектонске скице са основним котним мјерама, 17.8.2005. године измјерио и направио : архитекта Емир Софтић)

Коришћена литература

У току вођења поступка проглашења историјске грађевине - *Рустемпашића куле у Оџаку код Бугојна* националним спомеником БиХ коришћена је сљедећа литература:

1900. Башагић, Сафвет-бег, *Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине: (од г. 1463-1850) / Сафвет-бег Башагић-Реџепашаић (Мирза Сафвет), Сарајево.*
1931. Башагић, Сафвет-бег, *Знаменити Хрвати, Бошњаци и Херцеговци у Турској царевини, Загреб, 1931.*
1941. Бејтић, Алија, *Оџак на Врбасу, Ел-Хидаје, Сарајево.*
1954. Крешевљаковић, *Хамдија, Куле и оџаци у Босни и Херцеговини, «Наше старине», II, Годишњак Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости НР Босне и Херцеговине, Сарајево.*
1990. Клаић, Вјекослав, *Повиест Босне / Вјекослав Клаић; [приређивач и аутор поговора Дубравко Ловреновић], «Свјетлост», Сарајево, 1990.*
1995. Исаковић, Алија, *Рјечник босанскога језика, Сарајево.*
2001. Кицо, Ахмед, *Настанак, развој и вакифи Грачанице Скопаљске, Годишњак 2005, стр. 291-310, «Препород» Бугојно, Бошњачка заједница културе «Препород», Општинско друштво Бугојно.*
2004. Хаџибеговић, Иљас, *Босанскохерцеговачки градови на размеђу између 19. и 20. стољећа, Хисторијске монографије 1, Институт за историју у Сарајеву.*
2005. Рустемпашић, Селма, *Оџак и најпознатије породице Рустемпашићи и Сулејманпашићи, Годишњак 2005, стр. 275-290, «Препород» Бугојно, Бошњачка заједница културе «Препород», Општинско друштво Бугојно.*
2005. Дрино, Џевад, *Граница и насеља нахије Ускопље, Годишњак 2005, стр. 171-198, «Препород» Бугојно, Бошњачка заједница културе «Препород», Општинско друштво Бугојно.*

Носилац истраживања и израде Приједлога одлуке:
*Емир Софтић, дипломирани инжењер архитектуре,
сарадник за споменике градитељског наслеђа
у Комисији за очување националних споменика*